

ИНФОРМАЦИОННИТЕ ТЕХНОЛОГИИ И КУЛТУРАТА НА МОДЕРНОТО ОБЩЕСТВО

Владимир Дулов

Цел на настоящата студия представлява разглеждането на информационните технологии и тяхното приложение като елементи от културата на модерността. Авторът развива тезата, че водещата роля на социалните комуникации в конструирането на съвременните реалности представлява същностна характеристика на модерността. Поради това компютърните и мрежови информационни технологии очертават нова и качествено различна фаза в развитието на модерното общество, която често бива наричана "пост-модерн". Характерно за тази фаза е разгръщането на всички потенци, заложен в модерната менталност и социална практика.

*Компютърните мрежи създават виртуални модели на модерната култура, **те възпроизвеждат изцяло нейния перцептивно-семантичен континуум** (многомерно пространство на взаимодействие на образите, символите, операциите по предаване на смисъл, начините за конструиране на социалната реалност). Затова изобщо не можем да се съмняваме в това, че техноструктурата на информационното общество представлява носител на всички основни характеристики на модерността: инструменталната рационалност, сциентизма, секуларността.*

В студията са разгледани комплексните трансформации, с които е свързан преходът от постиндустриалното към информационното общество.

Понятието за модерност.

Формирането на основите на социокултурния комплекс, който ние наричаме модерност, се е състояло в непосредствена връзка с философските основи на рационализма и религиозната Реформация. Особеностите на глобализационния процес и формирането на структурите на информационното общество поставят в нова светлина представите за модерността изобщо. Може би именно в този контекст ние сме в състояние значително по-строено да подредим различните варианти на възгледите за модерността и да разберем

противоречията, с които те са свързани като по този начин се ориентираме в разнобоя на различни представи.

Изходна точка на анализа представлява разбирането на модерността като рационалност и по-специално **целерационалността** като основа за модерни социални практики. Макс Вебер свързва това понятие с утвърждаването на духа на капитализма. На тази основа можем да сравняваме модерността като състояние на обществото с традиционното общество и да го характеризираме чрез параметрите, които изразяват рационалните аспекти на социалните практики. Това разграничение позволява да определим по-точно критериите за модерност. Можем да открием емпирични индикатори за операционализиране на понятието за целерационалност при изследването на различни социални дейности и културни стереотипи като по този начин изградим представи за фазите в модернизацията на обществото.

Естествено приложението на този критерий се натъква на сериозни трудности при изследване на обществата, в които преобладават традиционните и ценностно-рационалните типове социални практики. Тяхната модернизация представлява само тенденция, но не характеризира състоянието на конкретните общества като цяло. Като пример в много от тези страни още в началото на ХХ век започва съзнателно управляван процес на модернизация, включващ различни елементи на производството, управлението и културата, заимствани от развитите страни и насочени към външните характеристики на целерационалната стратегия за социално развитие.

По този начин в много страни се извършва индустриализация. В бившия СССР и страните от източния блок тази стратегия се осъществява като самоцел – заради самата себе си. Обществото се индустриализира просто защото това се прави в развитите страни и се смята, че това е добре (а и съответства на определени глобални интереси) без да се вниква във философията и културната ситуация, направила модернизацията неизбежен процес в Европа и Америка.

Индустриализацията се осъществява заради самата себе си и е насочена към ирационални цели – например „догонване” на напредналите страни. В същото време на много места външните компоненти на модерността са били осъществени и започнали да функционират на равнище задоволително от гледна точка на функционирането им в индустриално развитите страни. Нещо повече, наличието на такива структури оказва въздействие върху развитието на обществата като цяло и тяхната културна динамика, но това въздействие е много по-сложно и не представлява цялостна социална промяна. Така наличието на структури, характерни за модерното индустриалното общество, не гарантира модернизацията на обществото – индустриалното производство може да

функционира и в много общества, намиращи се далеч от нашите определения за модерност.

По този начин се формират хибридни типове култури, които възприемат едни или други форми, характерни за типичните модерни общества. Те обаче съществуват в съчетание с различни културни сегменти от друго естество като в своята съвкупност формират социокултурна система, различаваща се от тези общества, които ние по определение смятаме за модерни.

Поради това можем да обособим критериите за модерно общество на вътрешни и външни. Вътрешните критерии ориентират тези изисквания към социалната практика, които касаят нейния смисъл, философията и ценностната система, към която се придържат осъществяващите я социални субекти. Именно към тези вътрешни критерии трябва да причислим целерационалния характер на социалното действие, т. е. публичната легитимация на правото хората да действат в обществото, изхождайки от своите интереси

Непосредствено с този критерий за „модерното” се намира и критерият за еманципация на личността и премахване на извъникономическите форми на принуда. В тази връзка свободата на обмен на хора, стоки и информация представлява възлов критерий за едно модерно общество. Поддържаща роля за осъществяването на принципа на рационалността играе секуларизацията – отстраняването на ценностно-рационалните елементи на социалното действие от смисловия модел на социалната практика или ограничаване на неговата роля.

Критерий за модерно общество представлява създаването на единно икономическо, политическо и информационно пространство. В тясна връзка с рационалността като организиращ принцип на модерното общество се намира безусловният критерий, обвързващ модерното общество с развитието на просвещението и науката – универсалната грамотност и необходимостта от образование за пълноценно участие в социалния живот. Възлов критерий за модерното общество представлява създаването на **социеталната общност** – създаването на единно социално и културно пространство, обединяващо членовете на едно общество чрез „органична” солидарност и ценностна система, която да гарантира всеобщността на това социално и културно единство.

Вътрешен критерий, касаещ социалната философия, формираща стратегията на модерното общество, представлява **разделението на времето от пространството и откъсването на социалните отношения от локалните пространства**. Към тези принципни критерии трябва да се отнесе и способността на обществото към социална критика, т. е. към осмисляне на собствените си проблеми – рефлексивност.

Тези вътрешни критерии намират своята реализация чрез осигуряването на редица външни условия, които материализират смисловия потенциал на модерността в единна и стройна социална организация. Такива външни критерии са: създаване на система на социалните отношения, основана на универсалното използване на материална сила и машини; пазарна икономика и конкуренция, институции за социален контрол, държавен монопол върху силовите структури и централизирана военна организация, всеобщо образование и институционализация на научната дейност.

В този контекст трябва да се отбележат и някои макросоциологически признаци на модерността, които я характеризират на равнище, надвишаващо границите на отделните общества, концентрирани в пространството на националните държави:

- глобална взаимовръзка на икономическите процеси;
- формиране на нациите-държави;
- система от международни отношения между нациите държави;
- световен ред, локални войни;
- глобално разделение на труда.

Външните признаци, които характеризират основните аспекти в развитието на модерното общество, могат да бъдат наречени макросоциологически и имат универсален характер в териториалните и културни граници на отделната национална държава, която олицетворява модерната представа за общество. В същото време историческата практика на много страни показва, че всички тези елементи могат да присъстват чисто формално, без да изразяват същността на модерността като начин на съществуване на социалните общности и обществото като цяло.

Ние можем да създадем икономическа организация, която на повърхността да прилича на пазарна, но да се отличава коренно от принципите на пазарната икономика и нейния фундамент – индивидуалната икономическа свобода и правова държава. В такива ситуации се създават причудливи хибриди между външните форми на практики, присъщи за модерността, устойчиви структури на традиционното общество и ценностно-рационални например теократични културни модели. Аналогично на това, политически структури на модерното общество се прикачват на общества от коренно различен тип, създавайки формално прикрити на практики, които нямат нищо общо с модерността. Дори авторитарни и тоталитарни страни използват институционални модели, заимствани от модерните държави, но реализиращи противоположни принципи – например осъществяващи авторитарна или тоталитарна власт.

В този смисъл често тъй наречената „модернизация отгоре“ в изостаналите общества, инспирирана от елитите, получили своето образование в развитите страни (например бившите колониални метрополии) и усвоили тяхната култура като правило обхваща именно външните характеристики на модернизацията, без да засяга нейната философия и социалния смисъл, който тя притежава.

Независимо от външните и обективните параметри на развитието на производството и функционирането на някои микросоциални структури и практики, присъщи за модерността, не съществува основание да смятаме такива общества за модерни в западния смисъл на тази дума. Можем да приемем, че индустриализацията и преходът към използване на нови технологии създават контакт и приближават развиващите се общества към някакъв аналог на модерността, но тази модерност, която познаваме, там не се е състояла и може би няма да се състои като имаме предвид непрекъснато променящите се социални условия.

Изобщо не отговаря на действителността например твърдението, че тоталитарният комунизъм е осъществил модернизацията в страните, в които е бил установен. Истина е, че по принцип тоталитарните идеологии (и нацизмът, и комунизмът, и фашизмът) се базират върху идеи и представи, характерни за модерните общества и дори довеждат тези идеи и представи до тяхната крайност. В това отношение социализмът представлява своего рода хипермодернизъм – основните принципи на модерното общество са проведени последователно в практиката по начин, граничещ с абсурда. Индустриализацията е възприета единствено като ирационална проява на икономическа мощ (но е проведена в противоречие с всяка икономическа логика).

В качеството на идеологически постулат е изведено научното управление на обществото, но под наука се разбира догматичната идеология, снабдена с ореол на непогрешимост и отгук ирационална в своето приложение. „Рационалността“ на тази идеология всъщност представлява произвол на субективността и отхвърляне на обективните реалности, в резултат на което социалистическият режим се превръща в авантюристичен социален експеримент с непредсказуеми последици. Типичен пример за подобен произвол представлява опитът за обръщане на теченията на реките в бившия СССР, който довежда до екологична катастрофа. Подобен безумен експеримент представлява преселването на етнически групи от едни територии в други и произволното очертаване на граници между етническите анклави, което в посткомунистическата епоха генерира кървави конфликти.

Именно поради това не можем да приемем, че тоталитарните диктатури в Източна Европа са осъществили процеса на модернизация или пък това е направено от постколониалните политически елити в Третия свят. Особеностите на социалната структура обуславят разпространението на монопола на структурите на традиционното общество (родово-кланови и племенни организации) върху всички сфери и дейности в обществото, които по принцип би следвало да притежават модернизационен потенциал: икономика, политика, наука, военно дело, образование, изкуство. Операционалните, познавателни и организационни аспекти на модерните производствени, управленски и културни практики остават на периферията и изобщо не оказват влияние върху процеса на трансформация на патриархалните общества в рационални и индустриални.

Затова като правило процесите на индустриализация са били провеждани изключително по идеологически съображения и придобиват ирационален характер. Като резултат от това в редица страни от Източна Европа процесът на демократизация след 1990 година се сблъсква с мултипликацията на традиционните социални нагласи във всички „модернизиращи” сфери на социалната дейност: демокрацията се превръща в кланова политическа организация, пазарът се контролира от кланове – те управляват поведението на пазара, неправомерно използвайки инструментите на политическата власт.

Всички тези изводи ни навеждат на мисълта, че формирането на социалната практика със своя присъща култура и философия на действието представлява много сложен и уникален социален процес. Затова, търсейки началото на модерността, ние можем да открием цял комплекс от фактори, които са превърнали целерационалността в устойчив културен стереотип, обуславящ ценностната динамика и функционирането на структурите и институциите на обществото.

В началото се намира феномен, актуализиран благодарение на писмената комуникация – а именно римското право. Освен това като основа за модернизационния процес можем да открием формирането и развитието на средновековния европейски град – начинът на живот на градските общности, културата на производство и размяна, системата на градското образование (университетите). Всичко това създава познавателните, социалните и социално-психологическите условия за формирането на целерационалния тип социално действие и свързаното с него поведение. Така появата на ”духа на капитализма” е била обусловена от възникването на социалния субект, притежаващ начин на живот, инструментални навици, ценностни ориентации и нагласи. Именно комуникационните потребности на този субект и взаимодействията, в които той встъпва, представляват основа и насока за развитието на средствата за

комуникация. Средствата за комуникация осигуряват тези връзки, от които той се нуждае, създавайки новия тип социетална общност и обмена на съдържанията, които са необходими за това.

Процесът на модернизация се проявява по качествено различен начин на различни равнища на социалната и културна система не само в смисъл на разликата в „скоростта“ на преобразованията, но преди всичко в смисъла, който социалните субекти влагат в тази трансформация. Например, ако в икономическата и политическата сфера европейската модернизация включва в себе си секуларизацията като неразделна част от формирането на нова социокултурна система, в сферата на изкуството, на всекидневното съзнание, морала и дори в сферата на науката, религиозната култура продължава да играе значителна роля. Поради това за модерност говорим единствено в качеството на доминираща (а не единствена) тенденция. В този смисъл и самият Макс Вебер не хиперболизира целерационалния тип социално действие, а приема естествената необходимост на неговото съвместно съществуване с традиционните и ценностно-рационални елементи в социалната практика.

В този дух елементите на ранната модерност, изразяващи целерационалния тип социално действие (например свобода на словото и свобода на съвестта), се превръщат в ценност и обуславят съответния ценностно-рационален комплекс на социални практики. В този смисъл „свободата от ценности“ се превръща в „ценност на свободата“, закрепвайки и легитимирайки определен социокултурен стереотип, който описва пространството на социалното действие.

Като правило социологическата традиция интерпретира модерността и в микро- и в макросоциологически смисъл в контекста на представите на Макс Вебер за «желязната клетка». Това са представи, основаващи се на постулатите на сциентизма, секуларизацията и преодоляването на културните различия в името на единна, всеобща рационалност. Интернационализацията на световната икономика, интензификацията на културните връзки и усъвършенстването на средствата за комуникация (дори създаването на глобалната мрежа) в края на краищата не доведоха до очакваната културна унификация.

Вместо да се утвърдят стандартите на западната рационалност като единна координатна система за света, културните различия получиха легитимност в единното комуникационно пространство. Разбира се, кулминацията в тази тенденция настъпи в края на «студената война». Глобалното противопоставяне на двете световни системи по уникален начин утвърждаваше западната рационалност: комунизмът не представляваше

алтернативна културна реалност, а идеологически негативен контур на западната рационалност.

По такъв начин целият свят беше разделен между основния контур – демократическият свят (той е «модерният», рационалният, сциентисткият и секуларизиран) и контура на тоталитарния комунизъм, който също претендира на модернизационни (дори хипермодернизационни) функции. Типичен в това отношение е слоганът на Ленин: «Комунизмът – това е съветска власт плюс електрификация на цялата страна». Характерна черта на комунизма представлява радикалната секуларизация (атеизъм като държавна идеология) и радикален сциентизъм (комунизмът претендира за статус на научно-организирано общество). Поради тези идеологически сходства (въпреки принципните различия на същите социални системи) конфронтацията между двете световни системи се извършва изключително в полето на западната рационалност. Съперничещите се суперсили в същото време говореха на разбираем един за друг език, което всъщност превръщаше двуполусния модел в еквивалент на предсказуемост, стабилност и компромис.

Нещо повече – в идеологическото и политическото противопоставяне западните страни използваша (и достатъчно успешно) в качество на фактори, дестабилизиращи комунистическата диктатура социални и културни практики, изразяващи именно културната специфика на различни етноси, и националности, религии от всякакъв тип (християнство, будизъм, ислям), националистически идеологии, локални различия, включително социокултурни стереотипи на традиционните общества.

През целия период на «студената война» бяха поддържани глобалните кроскултурни комуникации в сферата на рационалното сциентистко и секуларизирано мислене, т. е. в диалога на суперсилите се възпроизвеждаше принципът на «желязната клетка». Изобщо не е удивително, че в страните от т. н. «социалистически лагер» консерватизмът в сферата на културата в голяма степен напомня «модерния консерватизъм» в развитите страни и особено в Съединените щати.

Поради това конфликтът между СССР и останалия свят не беше конфликт между руснаците (плюс нациите от съветското пространство и т. н. Източен блок) и западните нации. Това не беше културен конфликт, а конфликт между вестернизирани идеологии. Претенциите на двете съперничаещи свръхсили бяха насочени към установяването на монопол над единното пространство на рационалността, секуларизацията и науката, т. е. независимо от политическите идеологии и устройството на системата за управление, езикът, на който се изразяваха тези претенции за господство беше един и същ.

Краят на студената война коренно промени тази ситуация. Квази-сциентисткият, атеистичен и радикално-модернистичен монстр на комунизма (хибридизиран с елементи на примитивни и традиционни субкултури) заминава в миналото. Срещу интегрирания (пак благодарение на студената война) западен свят се изправят други култури, водеща роля в които започват да играят националистическите идеологии и религията. Следва да се признае, че значителна роля за консолидацията на тези социокултурни и религиозни фактори беше изиграла политическата и пропагандна стратегия на Запада по времето на студената война.

От казаното могат да се направят три основни извода:

➤ първо, процесът на модернизация, т. е. формирането на социокултурната структура на модерността, нейната ценностна ориентация, както и форматът, в който се използват средствата за масова комуникация, представляват комплексен резултат от въздействието на множество фактори;

➤ второ, модерността трябва да бъде разбрана като трансформация на социокултурната практика на конкретни социални общности, т. е. неотделим компонент от поведението, на конкретни социокултурни субекти (общности, институции), а не като абстрактен логически процес, отразяващ разгръщането на познанието изобщо, рационалността като някаква идеална тоталност, или ценностите сами по себе си;

➤ трето, разбирането за модерното, ролята и мястото на различните елементи на модернизационния процес трябва да бъде конкретизирано в зависимост от мащаба, социокултурния контур и доминиращите социални функции в неговия контекст. Например влиянието на много традиционни и ценностно-рационални нагласи на определени етнически и субкултурни формации върху поведението на индивиди и групи в глобалната Мрежа е обусловено не от родово-племенните отношения, реализиращи се при непосредственото общуване в актуалните социални общности, а от приложението на новите информационни технологии в контекста на глобализационния процес. Именно типични модернизационни фактори като развитието на глобалните комуникации се превръщат в носител на традиционни културни сегменти и ги разпространяват в универсалния обхват на Мрежата.

Глобализация и модерност.

Ние се намираме пред сложна алтернатива. От една страна, имаме възможност да се откажем от съществуващото понятие за модерност и неговото приложение за обяснение на социодинамиката на съвременната култура. Такава

възможност предлага Р. Робертсън като заменя концепцията за модерността с концепцията за глобализация. Той твърди, че същността на социокултурната динамика се състои в разгръщането на глобалното измерение на човешкото съзнание, моделиращо по този начин социалното пространство. Ако разсъждаваме в тази плоскост, именно характеристиките на глобалните социални процеси позволяват да се идентифицира фазата на модерността. Съгласно Робертсън модерното общество е именно глобалното общество. Ние бихме добавили, че в този смисъл основната структура за модерното общество представляват каналите и средствата за глобални комуникации. Ако тенденцията за глобални взаимодействия е съществувала винаги, именно създаването на единно глобално социокултурно пространство представлява модерното.

Разбира се, този избор е твърде съблазнителен – използвайки приведените от Робертсън аргументи, ние решаваме с един замах проблемите, свързани с интерпертацията на модерното общество и ги отнасяме към способността на комуникационните структури да осигурят единен глобален социокултурен континуум на значенията и интерпретациите.

В същото време този непротиворечив на повърхността обяснителен модел поражда нови и доста сложни въпроси.

Този модел достатъчно точно работи на макросоциологическо (глобалистко) равнище. Той определено е недостатъчен когато преминем на микросоциологическо равнище. На това равнище е много трудно да бъде открита глобалистката експанзия – търсенето на нови комуникативни връзки, нови територии, нови социални взаимоотношения е само една от алтернативите, но не единствената.

Глобалният мотив би могъл да обясни постоянното разширяване на пазарите, но е определено недостатъчен да обясни тяхното възникване като обективна тенденция. Всъщност много общества и култури остават на нивото на натуралната размяна и не проявяват склонност да ги трансформират. В голяма част на света динамиката в развитието на икономическите структури е инспирирана с влиянието (често извъникономическо) на модерните държави, т. е. модернизацията не произтича от вътрешната специфика на конкретното общество.

В класическия си вид интерпретацията на глобалността като основа за модерността имплицитно включва в себе си именно характеристиките, които ние използваме за определяне на процеса на модернизация: инструментална рационалност, сциентизъм, секуларизация, формиране на нации-държави и

установяване на отношения между тях. “Глобалните” пориви на древността не са съдържали подобни характеристики.

Нещо повече – в тенденциите към глобализиране на социалното пространство в много случаи, особено в по-старата история (например установяването на империите), ние не откриваме културни смисли и значения, присъщи на модерността, напротив, много от световните империи си остават в състоянието на т. н. традиционни държави. Точно тази проблематика тълкува Т. Парсънс, разсъждавайки защо Римската империя не е станала модерно общество при наличието на сериозни предпоставки за модернизация (римското право и християнската религия). Освен това в неговата интерпретация именно глобалистският елемент – териториалните и културни периферии – представлява един от факторите, предотвратили модернизацията на римското общество (еволюция на обществата).

Друг аргумент в тази посока представлява фактът, че в съвременната ситуация ние откриваме глобални тенденции с качествено отлични социокултурни характеристики – културни модели, ценностни ориентации, поведенчески стандарти и институции, които са доста далече от това, което ние разбираме под модерност. Това предполага два възможни варианта: или да се откажем от глобалистското определение за модерността или да потърсим ново, качествено отлично определение, което да отговаря на глобалните тенденции, но да обхваща и тези разновидности на глобализиращия се социум, които досега не са попадали в полезрението на нашите интерпретации за модерно общество.

В този план популярност набира концепцията за алтернативните модерности. Много от теоретичите на исляма развиват концепцията за ислямската модерност като най-висша фаза на модерността, елиминирайки един от основните критерии, намиращ се в основата на западната модерност – секуларизацията.

Наистина трябва да признаем, че именно религиозният контур на социокултурното пространство винаги е съдържал тенденция към глобално влияние. Великите световни религии като правило са надхвърляли границите на териториално, етническо и културно обособяване и са проявявали изключителна ефективност при проникването в социокултурни пространства, различни от тези, в които тези религии са възниквали. Такъв могъщ потенциал притежават и иудаизмът, и ислямът, и християнството, и будизмът. В този смисъл всеки случай на установяване на тяхното доминиращо влияние в определено социокултурно пространство може да бъде разбран като модернизация в широкия смисъл – т. е. като социокултурна иновация.

Освен това монотеизмът на повечето световни религии несъмнено носи в себе си съществени характеристики на модернизацията (при будизма въздействието е значително по-сложно и опосредствано) – “разомагьосването” на света, формирането на единна социетална общност, еманципацията на личността пред Бога, универсалната и трудовата етика представляват елементи, в които именно религията съвместява глобалното и модерното. Така или иначе, независимо от дискуссионния характер на това твърдение, Макс Вебер свързва духа на капитализма с протестантката етика, т. е. с процеса на религиозната реформация. Обществата, които като правило се обявявани като модерни, са секуларизирани, но това изобщо не означава елиминиране на религията като социална и културна система – тя продължава да играе съществена роля в културата им.

И разпространението на християнството на територията на Римската империя (завършило с придобиването на статус на единствена официална религия), и приемането на исляма във Велика България на Волга, и западноевропейската Реформация представляват радикални социокултурни иновации, настъпили в следствие на глобална културна инвазия. В същото време на дискусия подлежи дали всички тези исторически ситуации могат да бъдат разбрани като модернизация в тесния смисъл на тази дума.

Най-силното място в концепцията на Робертсън представлява идеята за наличие на множество варианти на модерността в епохата на глобализацията и установяването на информационно общество. Това е сериозна идея, която изисква по-нататъшни изследвания и вероятно – създаване на нов концептуален апарат. В същото време извеждане на социокултурното качество на модерността единствено от глобалното измерение на човешкото съзнание създава проблеми и противоречия при опита да разберем същността и структурата на този комплекс от явления, който наричаме модерност.

Антони Гидънс използва за модерното такова понятие като “радикална модерност”. Използването на това понятие дава възможност да разграничаваме различни етапи в развитието на модерното общество. В качеството на отличителен признак, който разграничава радикалната модерност Гидънс използва структурно-функционалната му характеристика, която се характеризира с повишено влияние на фрагментацията на обществото, разкъсването на социалната реалност, което пък от своя страна активизира индивидуалните и колективни участници в обществената игра. Всъщност под разкъсване на социалната реалност британският социолог разбира именно раздробяването на еволюцията на сравнително малки континуални формации, в които еволюцията протича изключително бързо, преди да настъпят качествени

промени. Той изтъква четири основни характеристики на радикалната модерност:

- институционалното развитие създава в общественото съзнание чувство за фрагментация и разсейване на социалната реалност;

- разсейването е диалектически свързано с основните тенденции към глобална интеграция;

- хората стават значително по-чувствителни и рефлексивни по отношение на собствената си самоидентификация;

- глобалните проблеми доминират в общественото съзнание;

- всекидневното съзнание се превръща в реакция на абстрактни системи;

- политическите действия протичат на локално и на глобално ниво;

- излизането отвъд пределите на институциите на глобалната модерност води до постмодерност.

Гидънс вижда в радикалната модерност краен динамизъм, неимоверно нарастваща скорост на всички процеси в обществото. Светът не просто се променя, той се превръща в “изплъзващ се”, придобива качествено различна социокултурна динамика.

Радикалната модерност е свързана с глобализиране на пространството, в което се извършват трансформациите, като практически всички части на света са въввлечени в информационно и социално взаимодействие. Непосредствен резултат от въздействието на глобализацията върху локалните общности представлява възраждането на местната културна идентичност. “Местният национализъм оживява в отговор на глобализационните тенденции”(Гидънс 2000). Радикалната модерност е свързана също така с промяна във вътрешната природа на социалните институции, което се изразява в разкъсване на социалната приемственост, нарушаването на структурно-функционалната цялостност, характерна за линейната динамика като цяло. Обществото реагира на тези сризове чрез развитие на институционалната и индивидуалната рефлексивност.

Именно благодарение на тази способност за рефлексия хората се превръщат в динамичен фактор, който спомага за постоянната трансформация както на социалните институции, така и на поведенските модели. Според Гидънс, възниква “рефлексивна реалност”, която притежава способност да се самоорганизира. Можем да добавим, че това става в голяма степен благодарение на съществуващите комуникационни технологии.

Гидънс обръща сериозно внимание на новия тип икономика, основана върху “електронните пари”, която няма аналог в миналото. Освен това той

твърди, че световната политика е променила своята структура. Според него повечето държави имат срещу себе си не врагове, а рискове и опасности.

Според Гидънс обща характеристика на радикалната модерност представлява превръщането на природата от външна във вътрешна – в творение на самия човек. Той твърди, че разделението между естествена и социална среда е загубило своя смисъл. Тази мисъл може да бъде разбрана именно в контекста на конституирането на реалността с помощта на комуникационните технологии, всяка среда вече е социална, а актуалната реалност представлява частен случай на социализираното многомерно комуникационно пространство.

Тези проблеми и противоречия се проявяват още в началните ни опити за интерпретация. Дали това ще бъде модел на родово-общинно общество с компютърна мрежа и автоматизирани технологии (крачка в тази посока представлява формирането на култура на “компютърния анимизъм”) или виртуална теократична държава със система за визуален контрол и модерирани компютърни мрежи, или пък просто Океания на Джордж Оруел с нейния “Big Brother”? Едва ли подобни модели могат да попаднат в стандарта на представата за модерност в тесния смисъл на думата.

С термина “модерност” ние обозначаваме конкретен социокултурен проект, а не всяка иновация изобщо. Същността на този проект се състои в създаване на устойчив модел на социално-икономическа, политическа и духовна дейност. Именно принципите, залегнали в основата на формирането на този модел, нейните начини на функциониране представляват съществен компонент в интерпретацията на модерността.

Затова нас ни интересува не всяка иновация изобщо, а обновяване, което дава началото на нова цивилизация, нова култура, а заедно с това изисква и различен понятиен апарат за философска и социологическа интерпретация, съответстващ на създадената вече парадигма за модерността. Това означава, че ние търсим проект, който може да бъде анализиран със съществуващите познавателни инструменти и който засега е основан върху представите за непрекъснатостта на еволюцията.

Въпросът, на който ние трябва да отговорим, се състои в това дали сегашният стадий в развитието на обществото представлява някакъв “друг културен свят”, някаква нова цивилизационна фаза, или напротив, независимо от противоречията, различията и взривните промени в определени сфери на социалния живот и културата, все едно се намира в границите на модерния проект, отговаряйки на неговите изходни принципи.

Разбира се, преходът от постиндустриалното към информационното общество е свързан с комплексни трансформации на всички равнища на

социокултурната система. Най-напред най-главният резултат от технологичния прогрес и особено от развитието на информационните технологии се състои в прехода от понятието “система” към концепцията за мрежата (или “паяжината”).

Мрежовата виртуална реалност във вид на интерактивна среда представлява принципно ново комуникативно пространство по сравнение с комуникативния континуум на масмедийния комуникативен и културен комплекс, характерен за ХХ век. Неговата специфика се състои в това, че цялата система от комуникативни действия и отношения, а също така ресурсите, натрупвани в резултат на целокупната човешка дейност, се обвързват в единна глобална структура и могат да бъдат активирани във всеки момент на времето.

Тази среда на виртуалната реалност завършва процеса на опредметяване на комуникациите и превръщането им в обективни събития, които не изчезват в необратимото време, а напротив – съхраняват се в единния информационен масив, в чиито предели те съществуват едновременно в Мрежата (в този случай главната буква е задължителна) в множество варианти, версии, интерпретации, които от своя страна притежават потенциал за самостоятелно развитие. Виртуалният свят не само не отстъпва по статута на своята действителност на актуалния. По своята дълбочина, по възможността за проникване в същността на съществуващото и ставащото, по мащабите на достъпа до цялостна информация, по многомерната нагледност и нейния превод към тримерното пространство на възприятието, по комплексния характер на проектиране на процесите, както и според възможностите на всеки участник да управлява самия процес, виртуалната реалност може да претендира на по-висока степен на действителност.

Необходим компонент за създаване на структурите на информационното общество представлява масовото разпространение на информационните технологии и създаването на техния потребителски интерфейс. Показатели за конституиране на информационния компонент на социалните отношения могат да бъдат количествените параметри, изразяващи участието на мрежовите информационни системи в различни форми на жизнедейност, както и индикаторите за равнището на усвояване на дигиталната култура и интернализацията на нейните познавателни, поведенски и инструментални компоненти.

Информационната култура може да се координира по различен начин с наличните социални структури и различни типове социални взаимодействия с определена степен на интензивност да се вписва във всякакви модели на комуникативно действие като експонира координацията между установените

стереотипи на създаване на континуум на масмедийното влияние и неговото прерастване в киберпространство, формирано от мрежовите информационни системи и глобалната мрежа Интернет.

За нас обаче е съществено да решим дали мрежовата социална организация представлява качествено нов цивилизационен проект или е създадена на принципите на модерния.

Разбира се, информацията в електронен вид, която се намира в Мрежата и е достъпна в всякакъв конвертируем и преработен вид във всяка точка на планетата, вече не е обект в класическия смисъл на тази дума. Тя е среда, тъкан. На мястото на актуалните социални отношения се появява виртуалното социално взаимодействие, което има комплексен характер. Благодарение на хипертекста то е свързано с цялата съвкупност от културния опит, натрупващ се в Мрежата, протича независимо от пространствените и цивилизационни бариери и демонстрира различието между стария и новия тип социална реалност.

Относителният дял на комплексните взаимодействия в Мрежата и създадените върху тяхната основа устойчиви и повтарящи се комуникационни и социокултурни структури, техните възможности за въздействие и обхват превръщат Интернет и мрежовите виртуални реалности в материален и информационен носител на новия тип взаимоотношения, които променят границите на това, което ние наричаме социум.

Преходът от централизирания и йерархизиран концептуален модел на “системата” към новите представи за мрежовите взаимодействия представлява радикално качествено изменение на целия обществен живот – ние наблюдаваме тези изменения и с невъоръжено око. Наблюдаемите характеристики на мрежовото взаимодействие също говорят за това, че тези изменения като че ли вървят в посока обратна на класическите представи за формирането на човешките общества. Ако формирането на “модерното” общество се е движело от “общността” към “обществото”, т. е. към социалната система – мрежовата форма на социалното взаимодействие отново пренася акцента към общността като такава. Именно общността (а не формалните институции) става реален социален субект на мрежовите взаимодействия.

Принципът на оторизация (на легитимност) на действието преминава не през йерархични системи, а представлява следствие на консенсус в общността – действието в Мрежата е легитимно в зависимост от това дали членовете на мрежовата общност го оторизират. Ако оторизацията отсъства, легитимността не се оспорва – тя практически не съществува.

Приемайки че информационните технологии наистина радикално са изменили нашия живот, предизвиквайки шокови промени в различни аспекти на социалния живот, ние се питаме: дали това, което става е отрицание на принципите на модерния проект, замяна с някакви нови принципи? Ако навлезем в дълбочината на тези процеси, т. е. приложим към тях качествен изследователски подход, отговорът е по-скоро отрицателен.

Първо, информационните технологии представляват по-висока, ако не висша фаза в развитието на инструменталната рационалност. Именно те реализират напълно идеята за целерационално действие като осигуряват единство между материалния процес, комуникацията, информацията, необходима за неговото управление и субекта, притежаващ пълен достъп до информационната система.

Второ, технологията вече не е просто инструмент за осъществяване на целите – тя самата предоставя механизъм за целеполагане. Информацията не е средство за достигане на определена цел – тя самата вече е цел и произтича от присъща и ценностна система. Поради това ние не можем да откъсваме революционизиращото въздействие на компютърните, мрежови и виртуални технологии от тази социокултурна основа, която ги е породила. Те са проникнати от сциентизъм, в тях е концентриран целият научен прогрес, който стои в основата на тяхното непрекъснато усъвършенстване.

Компютърните мрежи създават виртуални модели на модерната култура, **те възпроизвеждат изцяло нейния перцептивно-семантичен континуум** (многомерно пространство на взаимодействие на образите, символите, операциите по предаване на смисъл, начините за конструиране на социалната реалност) като основа за всички комуникационни процеси в информационното общество. Затова изобщо не можем да се съмняваме в това, че техноструктурата на информационното общество представлява носител на всички основни характеристики на модерността: инструменталната рационалност, сциентизма, секуларността.

Можем да смятаме мрежовото пространство за секуларно, светско, защото технологичните принципи, начините на конфигуриране на мрежите, правилата и характеристиките на мрежовите взаимодействия, не включват никакви ценностно-рационални аспекти, произтичащи от една или друга религия. Напротив, Мрежата може да пропуска всякакви съдържания, независимо от техния религиозен или нерелигиозен характер, мрежовите взаимодействия не могат изобщо да бъдат зависими от религиозни нагласи, дори напротив – оптималното функциониране на Мрежата изключва рестрикции, произтичащи от религиозни мотиви.

Мрежата не може да бъде нито християнска, нито будистка, нито атеистична, макар в нея да циркулират виртуални образци, текстове, образи и комуникативни стереотипи, характерни за всички възможни религии, вярвания и предразсъдъци, чиито носители са се добрали до компютър с включен Интернет. Същото можем да кажем и за т. н. киберрелигии, чиято поява изобщо не означава, че компютърната техника съдържа в себе си симулация на религиозна система.

Начинът на формиране на нови типове религиозно светоусещане напомня повторение на социокултурния цикъл на възникване и утвърждаване на религиите. Мрежовата реалност се превръща в нов прототип на обективната (макар и виртуална) реалност, от който се извличат абстракции за поклонение, обожествяване и сакрализация. Аналогично на това как от анимистичната фаза в развитието на културата се появяват култовете към животните, на новото равнище се появяват култовете на мрежовите феномени (новите “природни” стихии): например вирусите, операционните системи и т.н.

В този план възникването на религиозния социокултурен комплекс не произтича от съдържателната и смислова характеристика на Мрежата и мрежовите отношения. Това се случва по същия начин както Слънцето става обект на олицетворение и обожаване и в края на краищата се превръща в Бога на Слънцето, макар да представлява една звезда, природно явление, не притежаващо никакви божествени свойства.

По същия начин Вирусът става обект на култ, без да представлява по никакъв начин бог или нещо подобно. Така както в една модерна демократична държава принципът на секуларизацията гарантира съвместното съществуване на представители на различни религии, пантеисти и атеисти, съхранявайки отношенията на толерантност между тях, Мрежата предоставя своите ресурси на всички, независимо от тяхната религиозна или нерелигиозна принадлежност. Напротив, именно нейната секуларна природа гарантира поместването на целия социокултурен материал в нейните виртуални анали.

Следващата характеристика на информационната фаза в развитието на обществото, отговаряща на концепцията за модерния социокултурен проект и свързана с процеса на глобализация, представлява разгръщането на социокултурните процеси във времето и откъсването на социалните отношения от локалните пространства. В отличие от традиционните общности, в които социалните отношения се разгръщат именно във формата на пряка непосредствена комуникация, или традиционните държави, при които съществуващите социални разделения прикрепват определени слоеве от населението към дадена територия, съвременният етап в развитието на

комуникацията прави социалните взаимоотношения напълно независими от локалните пространства.

Ние вече говорим за глобалната протяжност на социалните отношения. В същото време преодоляването на локалните пространства за формиране на социалните структури не е непосредствено следствие на глобализацията. Историята познава достатъчно примери на глобализиране на обществото, което обаче си остава свързано със закрепостяването на населението към определени територии. По-скоро ние имаме пред себе си радикален вариант на процеса на модернизация, започнал през Новото време като икономическа и пазарна експанзия и придобиващ все по-голям размах с развитието на информационните технологии. Именно транслокализацията представлява отчетлив признак на модерността. Социалните структури функционират във все по-висока степен на независимост от пространствените координати.

Още през индустриалната епоха електронните средства за комуникация вече стават инструменти на конструиране на екстериториални социални структури. Една от причините за краха на тоталитарните комунистически общества се състои в това, че техните елити се стремяха на всяка цена да оградят обществото от непосредствен контакт с модерния западен свят, който ги превъзхождаше във всички отношения. Именно средствата за масова комуникация установяваха този контакт, който в края на краищата доведе до поражението на охранителната рестриктивна идеология. Поради това развитието на технологията на комуникация, което доведе до повсеместно функциониране на принципа на “близкодействието” на социокултурната реалност, т. е. до нейната пълна независимост от пространствените параметри, представлява последователна реализация на модерните принципи, а не тяхно отрицание или ново качество.

В този план е много важно насрещното движение на глобалната комуникация и близкодействието на социалните отношения с глобалистките тенденции на религиозния социокултурен комплекс. Да си спомним как в рок-опера “Jesus Christ Superstar” в своята прочута ария Юда се удивлява на могъщото влияние на християнството, което се справя без помощта на средствата за масова комуникация. Транслокализацията като характерна черта на късната фаза на модерната епоха в изключителна степен засяга религията. Независимо от своя глобален потенциал религиозните култове са били ограничавани от определени зони на своето въздействие, очертаващи точките на цивилизационни разломи.

Масмедийното и особено информационното общество превръща световните религии в **глобални религии**, като глобалният обхват означава не

само териториално влияние, но и навлизане във всички пластове на преживяването на действителността, на жизнения свят, които са останали незасегнати в докомпютърната ера. Благодарение на виртуалните реалности религията се интернализира пълно и цялостно. При това глобалният обхват става достъпен не само за великите световни религии (християнство, иудаизъм, ислям, будизъм), но и на по-скромни по мащаби на влияние деноминации, които могат да бъдат представени в Мрежата и имат достъп до потребителите в не по-малка степен от доминиращите религиозни структури и институции.

Тази характеристика на религията представлява кулминация на тенденциите, появили се още в началото на модерната епоха. Великите географски открития и колонизацията на света довеждат до разпространението на европейското християнство на все по-обширни територии. Вследствие развитието на електронните средства за комуникация и масовата миграция се превръщат в ключови фактори за глобализацията на религиозните пространства.

Важно е да се отбележи, че за разлика от ранната модерност, когато информационните взаимодействия са се смятали единствено за манипулация, която превръща читателите, слушателите и зрителите в обект на въздействие в ценностното пространство на ”желязната клетка”, ерата на електронните комуникации демонстрира работа на въображението, акцент на субективността и конструирането на индивидуализиран социален свят. В този план свое достойно място намира религиозната култура, предоставяща достъпни всекидневни “естествени” нагласи и начини на конструиране на реалността, за които електронните (а впоследствие виртуалните) посредници са перфектни инструменти. Активни субекти на интерактивната глобалистка религиозна култура представляват мигриращите общности, които окончателно размиват културните и религиозните териториални граници.

Един от парадоксалните ефекти на глобализацията представлява направо футуристичният в очите на човека и изследователя от XX век начин на съединение на глобалистките детериторизирани социални структури на късната модерност с непосредствените пространствени контакти между култури и религии.

Цивилизационните разломи вече не се намират на границите на държавите – представители на различни цивилизации, а на чертата, разделяща две къщи в един европейски град. Глобалната комуникационна връзка и виртуалните реалности се съчетават с непосредствения контакт, реализиращ специфични мултикултурални отношения. Ако взаимодействията между индивида и социалните институции са детериторизирани и глобални, то неговите отношения с представителите на отдалечени култури стават

непосредствени. За разлика от непосредствените социални контакти в предмодерната традиционна ера – новата “глокализирана” ситуация събира в непосредствено общуване представители на различни и коренно отличаващи се социални общности и култури.

Следващата характеристика, обвързваща представите за културата на модерното общество, глобализацията и развитието на информационните технологии, представлява социокултурното значение на времето. Ролята на комуникационните технологии за функционирането на социалните структури се изразява в това, че тяхното приложение модифицира времето на протичане на процесите, времето на взаимодействие, времето на възприятие на реалността, времето на актуализиране на социалните взаимодействия и способността да се отговаря на предизвикателства. Ако в традиционните общества ходът на времето е цикличен, всички действия се повтарят и нищо непредвидено от първоначалната програма за устройството на света и обществото не се случва, то в модерното общество основен принцип представлява изменението. Синоним на модерността става трансформацията, способността светът да се изменя и преобразува.

В този план информационното общество поставя всички точки над *i*. Принципът на мигновеното действие (или близкодействието) в Мрежата вече поставя въпроса не за изменението изобщо, а за комплексната трансформация на реалността. Казано образно, ако ранната модерност представлява реката, в която според Хераклит не може да се влезе два пъти, късната модерност на ХХІ век вече е реката по Кратил, в която не може да се влезе дори един път, защото докато влизаме, тя вече не е същата.

Въпреки качествената разлика между двата периода, които ние наричаме ранна и късна модерност, те представляват социокултурни фази от един и същ тип. Общ за тях е именно процесът на перманентни изменения, активната им социодинамика. Може би активацията на социокултурното време представлява най-ярката черта на модерността и именно способността към непрекъснати трансформации най-точно характеризира хода на социокултурното време на модерното общество.

Що се отнася до хода на времето, информационните технологии внасят съществени промени в неговата социокултурна интерпретация. Типична характеристика на ранната модерност представлява необратимостта на времето, което е насочено към някаква трансцедентна финална цел, т. е. реализира се като линейно и векторно време, за разлика от цикличното и непознаващо начало и край време на традиционните общества и култури.

Ние говорихме за това, че развитието на комуникационните технологии още в началото на ХХ век пре моделира социокултурното време, преодолявайки заглъхването на културните събития чрез масовото книгопечатане и особено чрез аудио- и видеозаписа и съхраняването му на материален носител.

Така социокултурното време престава да бъде необратимо, всеки път можем да се обърнем към миналото сега и да го преживеем отново. Компютърните и мрежови технологии задълбочават този ефект като те вече са в състояние да предметят с виртуални инструменти минали състояния и да ни пренесат в тях винаги, когато това е необходимо. Ако херменевтиката представлява тълкуване на автентичния културен смисъл на текстовете от миналото, виртуалната херменевтика представлява възпроизвеждането на реалността на текста чрез наличните виртуални инструменти, които предметят интерпретацията и я поставят в симулиран социокултурен континуум, който възпроизвежда субективно-реалното преживяване на събитието.

Така времето в киберпространството не просто редоплага културните събития в едно перцептивно “сега”, но може да се движи както напред, така и назад. По същия начин във виртуалното пространство могат да бъдат предметявани потенциалните варианти на протичане на събитията, т. е. да се активират различни варианти на бъдещето, те да се изживяват и да представляват реални измерения на една многомерна виртуална реалност. Така актуалното бъдеще може да се окаже частен случай на комплекса от проектирани в многомерно пространство варианти на бъдещето. Всичко това изобщо не означава, че социокултурното време в информационната фаза на модерното общество се връща към цикличната фаза, характерна за традиционните култури.

Напротив, времето остава насочено, но то вече се проявява като пълноправно измерение в многомерната структура на виртуална реалност и благодарение на хипертекстовите взаимовръзки може да бъде обособявано в различни контури, включващи субективната реалност, интерфейса на различните информационни технологии, интерактивната структура на ориентацията в социокултурното пространство. Тази структура на времето напомня пространството на Минковски, в което пространствените и времевите измерения съставляват единна система, както описаната от Айзек Азимов в “Краят на вечността” сграда на времето, в която различните векове представляват просто отделни етажи, които могат да се изкачват или пеша, или с асансьор.

Информационни технологии и глобализация.

Съвременната културна ситуация се характеризира с огромно разнообразие на социални, политически и икономически комуникативни мрежи, които не само просто обхващат целия актуален свят, но създават, поддържат и възпроизвеждат в ново качество множество различни типове реалности, напълно равноправни и функциониращи в различен контекст. Всички тези реалности изпълняват социални функции и поради това въпреки множеството измерения и разнообразието от поместените в тях ориентации и нагласи, се формират като единно социално пространство.

Общата рамка за разглеждане на тази нова и различна културна ситуация предполага и специфичен категориален апарат, чрез който бихме могли да осмислим и изследваме цялостните трансформации, породени от глобалния ефект, предизвикан от информационните технологии. Като основни за глобализираната съвременна реалност категории, които се нуждаят от специално осмисляне, можем да посочим триадата: глобално, локално и транснационално. От дефинирането на тези понятия и установяването на техните връзки и зависимости зависи не само концептуалният модел за глобалната култура, за процесите в нея и тенденциите в нейното развитие, но и изработване на инструментариум за изследване на нейните емпирични прояви.

В миналото остават изолираните от комуникативния континуум общества и култури, а от друга страна, много традиционни общности, присъединили се към новото комуникационно пространство, заживяват нов живот в глобалния контекст на своята известност. Контактът между почти всички културни общности и цивилизационни зони на това ниво вече е осъществен и става неизбежно неговото по-нататъшно развитие в посока към непрекъснато и многообхватно взаимодействие между различни компоненти на социалната и културна система.

Това се отнася не само до икономиката, политиката и идеологията, но и до цялостните светоусещания, екзистенциални хоризонти и жизнен свят. Глобалният характер на съвременните комуникации преодолява съществуващата в епохата на индустриалното общество схема за контактите между културите, при които взаимодействията се ограничават преди всичко в областта на икономиката, политиката, идеологията и пропагандата, а останалите области на социално-културните системи или са скрити зад непрозрачна ограда, или се филтрират от управляващите елити и техните комуникационни екипи.

Същността на протичащите глобализационни процеси в съвременния свят е в това, че самият контекст и начинът на комуникиране между различни групи и общности открива нови, не подозирани до сега, проблеми и конфликти – най-често социално-политически и религиозни. Те се формират и намират

своя непосредствен израз в противоречията между локалните нива на взаимодействие националните държави и формиралите се световни наднационални играчи. Конфликтите във всички тези плоскости се проявяват като сблъсък между различни културни модели.

Друга страна на глобалната култура представлява тенденцията към безпроблемно заличаване на белезите и границите на социалнокултурните различия. Като по този начин се създава необходимият комуникационен и културен (чрез стандарти, ценности и нагласи) континуум за трансфер на разнообразни културни образци, които вече съществуват редоположено в единна социална и комуникационна среда.

Във връзка с това ние сме изправени пред необходимостта отново да бъдат анализирани социално-културните аспекти на процеса на глобализацията като се проследят промените в културната и личностната идентичност и начините за утвърждаването на новите транслокални, транссоциетални идентичности, за което от основно значение са “национални, неправителствени организации, социални движения, туризъм, миграция, междуетнически и межкултурни контакти между обществата”.

Глобалната реалност създава континуална среда, преодоляваща границите на националните държави. По този начин тя не само премахва разделенията между националните култури, но и чрез многомерно и постоянно възпроизвеждано взаимодействие променя етнически, национални и религиозни традиции. В този контекст възникват нови по своя характер предизвикателства пред социологията на културата. Най-общо поставеният въпрос звучи така: Възможно ли да се осъществи нарастваща хомогенизация на културите и тяхното пълно смесване в единна глобална култура и какво ще се случи със самите национални култури? Обратната хипотеза гласи: националните култури само ще променят своя контекст, но няма да изчезнат.

Спецификата на този процес е в това, че се появяват някои нови феномени, породени от глобалната комуникация, които трябва да разгледаме, използвайки в качеството и като единици на анализа понятия: “въображаеми съобщества” или “въображаеми светове”, културни образувания, които представляват многомерни светове, създадени от социални групи в глобалното пространство.

Идеята за глобалната култура има своите последователи и свои опоненти, представящи различни направления в интерпертацията на процеса на културната глобализация, които подчертават различни страни на изследвания комплекс от явления.

Глобална култура.

Идеята за глобална култура има своите предпоставки в тенденцията на човешките общности да разширяват своите комуникативни взаимодействия, формирайки мащабни социални и културни образувания, преодолявайки пространствените бариери и разширявайки зоните на човешката активност (Робертсън 2004).

Всъщност в основата на идеята за глобалната култура стои представата за “глобално общество”, т. е. за социална структура, излязла извън рамките на непосредственото общуване и създала социална организация, чието нормообразуващо действие се простира извън пределите на първобитния род и племето. Така едно властово действие вече се простира на разстояние, превишаващо непосредствения досег на първоначалната общност, властовият импулс е предаден чрез медиатор на социална комуникация до пространствени точки, отдалечени от мястото на неговото възникване.

Това означава, че самият процес на детериторизация на социалното пространство представлява началото на глобализацията като социален феномен. В този смисъл феноменът на глобалната култура може да бъде представен като органично следствие на универсалната история на човечеството. Разширяването на комуникативното пространство, в което се формират и възпроизвеждат културни образци, превръща все по-големи пространства (в географски и демографски аспект) в цялостни социокултурни системи.

Този процес може да бъде разгледан в две направления. От една страна, съществуващи вече модели на социална организация се разпространяват на все по-големи територии и създават единно пространство на социалното действие. От друга страна, създаването на единен социокултурен континуум на глобалното общество довежда до формиране на нови по своя характер локални формации. Социокултурен резултат на походите на Александър Македонски представлява появата на статуи на Буда, изпълнени в древногръцки стил.

Именно създаването на единно глобално пространство, което вмества в себе си локалните култури позволява тези локални култури да се легитимират в цялостната социокултурна реалност, т. е. наличието на цялостния глобализационен контекст позволява тяхната проява в единното комуникативно пространство на културата. Основен методологически инструмент на този тип концепция представлява идеята за глобализация на самото човешко съзнание, което подрежда и систематизира реалностите в съответствие с една обща и универсална логика.

Този тип глобализационно мислене предполага един универсалистки възглед за природата на културата, който намира пространственото разширяване на комуникациите една единна логика (със скрит евроцентричен смисъл. Така историята на човечеството се представя в духа на “универсалната история” – един единен процес, който се извършва в еднородно по своето качество културно пространство, в което “изключенията потвърждават правилото”, т. е. локалното представлява определен модус на съществуване на глобалното.

Тази концепция за природата на глобалното, чийто най-изтъкнат представител е Р. Робертсън, изхожда от представата за наличието на някакво универсално човешко състояние – общ идеален тип, съществуващ в глобален план, който се реализира чрез различни по степента на интеграция социални субекти: индивиди, общности, нации-общества, международни организации и човечеството като цяло. Заслугата на тази класификация се състои в това, че по принцип са посочени различните типове културни континууми, в които се разгръща комуникативният процес: индивидуалното, колективното съзнание, националната култура, системите на международна интеграция и културен обмен, единното пространство на човечеството, актуализирано в цялостна система благодарение на глобалната мрежа Интернет.

В същото време разглеждането на всички тези образувания като субекти има абстрактен характер. Ако за индивида и общността е естествено да бъдат разглеждани като социални субекти, които имат субстанциален характер по отношение на комуникативните взаимодействия, нациите и международните системи, да не говорим за човечеството като цяло, могат да бъдат разглеждани като субекти единствено като абстракция, като “кралска метафора”. Тяхната “субективност” представлява резултат от конкретни социални и културни фактори, които синхронизират поведението на действащите в тях социални фактори и формира някакво единно поведение.

Да говорим, че немците са виновни за Втората световна война, руснаците са отговорни за комунизма в Източна Европа, а арабите са терористи, или че човечеството като цяло е виновно за всички кървави конфликти в историята, означава да заместяваме конкретното изследване на социокултурните процеси и техните механизми, разкриването на действителните социални фактори, намиращи се в основата на определени културно-исторически ситуации с приписване на колективна отговорност. Това означава да подменим емпиричния анализ с предварително подготвени схеми.

Всички носители на “глобално човешко състояние”, посочени от Робертсън, всъщност са разбирани от него като носители на универсално

човешко съзнание, т. е. като различни елементи от една единна глобална програма, която се разгръща във времето. В действителност всички конкретни социокултурни субекти са носители на конкретни ценностни ориентации и стандарти, социален опит и колективни представи, които се различават в качествено отношение и влизат в изключително сложно взаимодействие, което едва в крайна сметка се изразява във формирането на минимална степен на културна еднородност, която да позволи конкретни комуникативни взаимодействия между тях.

Допълнителна дискусия заслужава използването на националните държави като атом, елементарна единица на глобализационния процес. Новите исторически реалности ни карат да си спомним, че бащата на социологията Огюст Конт разбира под общество цялото човечество и едва по-късната традиция в социологията разглежда националната държава като еквивалент на обществото.

Дори и в този план изборът на отделната държава-общество като единица за глобализация не би могъл да бъде оценен като най-подходящ. Най-напред представата за елементарна атомарна единица на една система предполага нейния непрозрачен характер, нейната практическа неделимост и безструктурност. В социологически план държавите като израз на “глобални общества” не са първични единици – вече беше казано, че те нямат комуникативна консистентност. Те се нуждаят от медиатори на комуникативното действие и властовия импулс, за да овладеят пространства по-големи от това на непосредственото общуване.

Освен това държавите-общества не са монолитни в своите отношения към външните среди – едни или други социални фактори (в това число и локални обединения) търсят контакт с външната среда, за да изменят своя статус в държавата-общество (например етническите малцинства, търсеци подкрепа от външни сили за защита на своите права). Нещо повече в съвременната история икономическите интереси отдавна са престанали да бъдат национални в типичния смисъл на думата и са станали глобални, надраствайки границите на националните държави. Още в началото на XX век световната икономика има наднационален характер и дори войните, противопоставящи нациите-държави, не са в състояние да елиминират наднационалния характер на глобалната икономика.

Държавата-общество не би могла да бъде субект на глобално въздействие тогава, когато отсъства културна еднородност с външните среди. Тя би могла да бъде субект на културно влияние, но за това е необходимо външните среди да приемат и интернализират това влияние. Именно поради това дори велики

империи като Римската например не могат да пренесат културната еднородност на социалната структура в централните територии към перифериите, които представляват качествено различни културни системи.

За да говорим за действителен процес на социокултурна глобализация можем тогава, когато е установен единен континуум на значенията и интерпретациите, т. е. изградена е единна система на комуникациите, основана върху общи ценности и стандарти на мислене и поведението. Много често в една глобална система могат да присъстват държави-общества, враждебни едно на друго, но с аналогични по своя характер културни системи – например България при Симеон Велики и Византия.

Тези обстоятелства налагат извода, че глобализацията има по-скоро цивилизационна природа и нейните корени не могат да бъдат търсени на равнището на националните държави. Нещо повече, в разглеждания от нас съвременен етап в развитието на информационните технологии, комуникативните взаимодействия прерастват рамките на националните държави и много често влизат в противоречие с техните рестриктивни политики. Опитвайки се да определим характера на глобализационния процес, ние се натъкваме на напрежение между националните култури и формиращото се глобално пространство, а националните елити виждат в глобализацията заплаха за устоите на своето привилегировано положение. В този смисъл обществото-държава противостои на глобалната култура като едно от равнищата на локалността.

Според Р. Робертсън в качеството си на водещ феномен глобалното човешко състояние се проявява в две взаимозависими направления: хомогенизацията и хетерогенизацията на социокултурната реалност.

Хомогенизацията представлява глобална институционализация на жизнения свят. Тази институционализация организира локални процеси и протича, при участие и контрол от страна на световни политически, масмедийни и икономически макроструктури. Средствата за масова информация формират глобален жизнен свят, пропагандират “общочовешките ценности”. Този процес се характеризира и със стандартизация на използваните изрази и символни средства, предоставят се конкретни естетически и етически модели за обществена и индивидуална употреба.

Тук обаче трябва да направим едно уточнение. Процесът на хомогенизация не трябва да бъде разбран в смисъл на установяване на действителна културна еднородност. Институционализацията на различни елементи на културата и начина на живот в глобален мащаб изобщо не означава институционализация на еднакви по своя характер културни системи. Напротив,

равнището на интернализация на определени културни ценности представлява конкретна реалност и следва да бъде измервано. “Кока Кола” и джинсите “Левис” са разпространени по целия свят, но техният културен смисъл е различен. Например в културата на бившия СССР основната съставляваща на тяхната ценност беше тяхното отсъствие. Точно отсъствието на потребление в страните от бившия соцлагер, т. н. “дефицит” поражда патологични вълни на потребителски субкултури в посткомунистическия период.

Въпреки наличието на предмети за потребление, например българското общество в момента продължава да е културна еманация на обществото на дефицита. Потребителските феномени: автомобили, маркови стоки, жилищен интериор, техника, дори храни и напитки продължават да представляват ролята на свръхценност, чиито функции в културното пространство далече надхвърлят действителната им роля в човешкия живот и генерират значения, отнасящи се до неговия смисъл.

Именно в този смисъл полезно за анализа представлява понятието “хибридна” култура (Петерс 2004). Чрез тази изследователска парадигма можем да опишем редица културни системи, възприели елементи на други култури като хибридни, изпълващи заимстваните културни модели с локално и често уникално съдържание. Например хибридна в този смисъл е икономическата култура в редица посттоталитарни общества. Външно и от гледна точка на формалните рамки тя прилича на типичните западни пазарни икономики, но по съдържание и същност (като реални нагласи, ценности и модели на поведение на икономическите субекти) се намира на светлинни години от тях.

По същия начин вестернизирани модели на политическа система се имплантират в политически култури, които нямат нищо общо със западната политическа култура. Парламентарни структури присъстват при политически режими, които нямат нищо общо с парламентарната демокрация и в страни, намиращи се в стадия на традиционна родово-общинна или племенна социална организация. Именно тези специфични особености съставляват обратния процес – хетерогенизацията. Това означава локализация на глобалността – локално усвояване на глобални социокултурни модели на потребление и поведение, това е включване на “екзотиката” във всекидневието като по този начин се осъществява навлизане на баналност и рутина в межкултурното и международно взаимодействие. В този смисъл “сапунената” опера не просто някаква форма на естетизация на всекидневието, а представлява превръщането на баналното и утилитарното в “световна драма”, гледана в цял свят.

Социокултурната динамика на глобализацията не представлява еднозначен линеен процес, а обхваща различни структурни равнища на

културата и се простира в различни икономически, политически и културни измерения като обхваща всички контури на реалността, възпроизведени от функциониращите културни модели. От една страна, можем да говорим за световна експанзия от страна на западната култура, използваща средствата за масова комуникация, индустрията за производство на символни съдържания и въздействие върху съзнанието (дори промиване на мозъци), която имплантира стандартните символи, естетически и поведенчески модели и институционализира феномените на западната култура под прикритието на мултикултуралността на локалните начини на живот.

От друга страна, ние откриваме че аналогично на оръжието, което западните страни подават на останалия свят, което се обръща срещу тях, експортът на културни модели, комуникационни технологии и елементи на начина на живот, всъщност създава средствата и комуникативните полета за обратните тенденции – отхвърлянето на глобалния характер на западната култура и нейната водеща роля, търсенето на алтернативи, утвърждаването на локалните култури в единното комуникационно пространство.

Именно в тази плоскост възникват възраженията срещу понятието за глобална култура. В този вид, в който тя се интерпретира и се превръща в социална практика, тя се определя като извънисторична реалност: изкуствено създаден идеологически конструкт и пропаганден продукт на средствата за масовата комуникация, който трябва да наложи европоцентричния начин на мислене на целия свят.

Въпреки че като правило критиките срещу разбирането за глобалната култура имат политически подтекст и представляват явно или скрито противопоставяне срещу “американския и европейския културен империализъм”, този спор има принципен характер и засяга интерпретацията на понятието култура.

Като правило влагането на ценностно съдържание в определението за култура и цивилизация и противопоставянето им на “некултурното” “нецивилизованото”. Теорията за културата утвърждава наличието на един универсален и единствен по рода си модел за култура, чиито ценности са “общочовешки” и не признават алтернатива. Общества, които се отличават от този стандарт, са некултурни и нецивилизовани и в този смисъл глобализацията като универсален процес би означавала трансформация на тези култури. Така всеки социум, който не отговаря на европоцентричния модел, следва да бъде “глобализиран”.

Използвайки класическото понятие за култура като комплекс от ценности, обичаи, вярвания и привички, които съставляват живота на една

обособена група, ние бихме могли да определим по различен начин отношението между различните културни общности в глобалното пространство. В този смисъл може да се говори само за различни култури, които са ограничени от времето и пространството, от територията, на която живее дадено общество, нация или народност.

Е. Д. Смит например твърди, че глобалната култура представлява идеологически продукт – еkleктична, универсална, извънвремева и техническа – това е “конструируема култура”. Според него тя преднамерено се създава, преследвайки целите на легитимацията на културния империализъм като някакъв общочовешки хуманистичен идеал. Смит твърди, че опитът да се докаже историчността на глобалната култура чрез апелването към модерната съвременна концепция за “конструируемите” или “въображаеми” общности, не издържа никаква критика(Cult-web.ru).

В тази критика има рационален елемент, доколкото тя визира определени идеологически конструкции и нагласи, които несъмнено присъстват в пространството на идеите. В същото време трябва да подчертаем, че в случая става дума за обективен цивилизационен процес при който комуникативните взаимодействия са транснационален характер и са превърнали света в цялостна система, в която присъстват всички културни общности (само с изключение на тези, които са изолирани от компютърната мрежа).

Отдавна е преминало времето, когато определени страни са имали приоритет в Интернет и са могли да филтрират постъпващата информация. Именно поради това, че всички участници в Мрежата (дори тези, които се сблъскват с рестриктивни практики, притежават възможността да ги избегнат чрез специални умения) имат достъп до цялото съдържание на заложената в нея информация, комуникативният процес е придобил глобален характер.

Глобалната култура е факт, защото вече всеки потребител в Мрежата има достъп до глобалното цяло и изгражда свои собствени нагласи, норми и ценности за поведение в глобалното пространство на виртуалните реалности. Дори тогава, когато една група или общност в Интернет се придържа към дадена локална идеология и религия, тя вече възприема и действа в глобалното пространство, утвърждавайки своята локална ценностна система в глобален мащаб, т. е. като част от една комуникация, детериториизирана и преминаваща отвъд границите на отделните общества.

Що се отнася до напрежението между глобализационните процеси и националните държави, следва да бъдат изказани няколко принципни съображения:

➤ националната култура не трябва да бъде отъждествявана с националната държава. Ако под претенции на националните държави имаме предвид стремежа на техните елити да запазят своето господство – тези интереси не са специфично културен феномен;

➤ освен това в продължение на цялата човешка история социални общности в едни държави са търсели подкрепа на външните среди, за да осъществят своите собствени интереси;

➤ под глобална култура разбираме не някаква единна универсална система на човешкото съзнание, а именно създадения континуум на значенията, позволяващ комуникация между отделните културни сегменти в информационното пространство. Глобалната култура не означава налагането на нечии представи, възгледи и ценности, а възможността различни системи от представи, възгледи и ценности да контактуват в едно единно комуникативно поле;

➤ естествено винаги при такива контакти се упражнява влияние, но не трябва да отъждествяваме всяко влияние с културен империализъм. Досега не сме чули някой да обвинява движенията йога, тантра или будизма в културен империализъм, въпреки тяхното широко разпространение в Интернет. По същия начин никой досега не е обвинявал световните религии в империализъм, въпреки че те са превземали света дори без компютърни мрежи.

2.3.3. Културна динамика на глобализацията и измерения на глобалната култура.

Казаното досега дава основание да пренесем полемиката между привърженици и опоненти на глобализацията в полето на емпиричната социология. Източник на споровете относно понятието за глобална култура представляват равнищата и параметрите, в които се изразява самият процес на глобализацията. Това означава вместо да разсъждаваме наизуст съществува ли глобална култура, да се опитаме да открием нейното наличие и измерим значенията на параметрите, определящи нейното функциониране.

Равнищата, на които можем да изследваме функционирането на глобалната култура, представляват нейните историко-културни предпоставки на тази култура, нива на функциониране, нейните носители, пространствено-времеви характеристики, и динамика на развитието.

Разбира се, понятието за глобална култура представлява теоретическа конструкция, изследователска метафора на процесите, които пораждат новия комуникативен свят. Същността на тази метафора е в нейната методологическа

роля за откриване и анализ на смислообразуващите компоненти на реалността, която можем да обозначим като единно комуникационно пространство.

Това единно комуникационно пространство е формирано от следните носители: електронните медии със сателитно излъчване, Интернет и миграционните потоци. Благодарение на тези източници на съдържание, преодоляващи пространствените ограничения, глобалното комуникативно поле създава единна структура на времето “постоянното настояще”. В този смисъл глобалната култура представлява синхронизация на миналото, настоящето и бъдещето на различни локални култури. Сливането на трите аспекта на времето в единно тотално “сега” на глобалната култура става реално само в комуникативния контур на съвременния свят, който представлява модерно общество именно във времеви смисъл на детериториизирана социокултурна реалност.

В тази плоскост на изследване съществен е приносът на Арджун Ападурай (Ападурай 2004), формулирал основните плоскости на анализа: елементи, “парчета на реалността”, които се съединяват чрез електронните средства на връзките и масмедияте в единен сконструиран свят, обозначен с термин “скейп”.

Той въвежда този термин, за да подчертае, че глобалната реалност не представлява обективни отношения на интернационалните взаимодействия на общества и национални държави, етнообщества, политически и религиозни движения.

Нейната същност е в това, че тя се конструира като общо “културно поле”, което не познава държавни граници, не е привързано нито към една от териториите, не се изчерпва от историческите рамки на времето. “Скейпът” представлява “площадка” на културната динамика, в която непрекъснато се движат, сменят и трансформират идентичности, комбинирани културни образи, идеологии без времеви и териториални граници.

Според Ападурай глобалната култура се състои от пет конструируеми пространства. Тя е постоянно променяща се комбинация на взаимодействия на тези пространства.

Глобалната култура съществува в следните свои измерения: етническо, технологическо, финансово, електронно и идеологическо: **етноскейп, техноскейп, финансскейп, медиаскейп и идеоскейп.**

“Етноскейп” – представлява първият и основополагащ компонент на глобалната култура. Това е конструирана идентичност на различни мигриращи общности. Миграционните потоци се състоят от: туристи, имигранти, бежанци, емигранти, чуждестранни работници. Те формират пространство на

“въображаема” идентичност на глобалната култура. Общата характеристика на тези мигриращи хора и социални групи е в това, че те осъществяват перманентно движение в две измерения. Те се придвижват в реалното пространство на териториите, които имат държавни граници. Отправен пункт на това движение е локалност – държава, град, село – обозначен като родина, а крайната точка по принцип е условна и винаги може да бъде променена. Една от възможните крайни точки може да бъде и родното място.

Другото измерение на тяхното перманентно движение представлява преместването от култура към култура – процес, извършващ се в пространството на субективната реалност.

Вторият компонент на глобалната култура – “**техноскейп**” – това е поток на технологии от различни моменти на времето (остарели и модерни, механични и информационни), образуващи конфигурация на техническото пространство на глобалната култура.

Третият компонент на глобалната култура представлява **финансскейпът**. Това е потокът на капитала, който не се поддава на контрол, или конструируемо пространство на парични пазари, национални курсове на валути и стоки, съществуващи в движение без граници във времето и пространството.

Връзката между тези три компонента на глобалната култура, които функционират независимо един от друг, се опосредства чрез разгръщането на пространството на образите и идеите, продуцирани от масмедията и легитимирани чрез пространството на конструируеми идеологии и политически доктрини.

Четвъртият компонент на глобалната култура – “**медиаскейп**”. Медиаскейпът представлява континуум, в който се поместват широки и сложни репертоари на образите, наративите и “въображаемите идентичности”, които са породени от средствата на масова информация. Конструираното пространство на комбинацията на действителното и въображаемото, смесената реалност може да бъде адресирано към всяка аудитория.

Петият компонент е наречен “**идеоскейп**” – това е пространство, създадено от политическите образи, свързани с идеологията на държавите. Това пространство е съставено от такива парчета на идеи, образи и понятия на Просвещението, като свобода, благополучие, права на човека, суверенитет, репрезентация, демокрация.

Понятията «глобална култура», «конструируеми етнообщности», «транснационално», «локално» са залегнали в основата на концептуални схеми на редица изследвания за новата глобална идентичност. Резултатите на дискусиите дават възможност не само по-нов начин да бъдат разгледани

проблемите за изучаването на етномалцинствата, религиозните малцинства и тяхната роля в процеса на конструирането на глобалната култура, но и да бъде преразгледана институционализацията на световните религии в рамките на глобалната култура.

Локално и глобално.

Локалното и глобалното досега винаги са се намирали в опозиция и като модели на поведение са конкурирали в културната реалност. Един или други варианти на тази проблематика са намирали отражение в социологическата литература – например съотношението на “общност” и “общество” при Тьонис. Зимел прави сериозна разлика между психологията на граждани и селяни. Дюркем разглежда този проблем в контекста на разделението на труда, религията и начина на живот. Макс Вебер предвижда, че ролята на пазара ще издигне неговите взаимоотношения извън границите на рода, племето, групата или региона.

Като правило става дума за поредица от дихотомии “глобално-локално”, “те и ние”, “национално и транснационално” и, разбира се, в контекста на “актуално и виртуално”.

Терминът “глокализация” обозначава преплитането на глобалното и локалното. Трябва да подчертаем, че този термин представлява много деликатен понятиен индикатор, доколкото той предполага минимум две различни скали за мащабите на глобалното и локалното.

По линията на едната скала ние можем да измерим мащабите на глобалното, като обхват, степен на интеграция, интензивност на взаимодействията и характер на влиянията. По другата скала измерваме степента на вписването на локалната култура в контекста на построеното глобално културно поле. В този смисъл в редица страни тенденцията към глобализация позволява разгръщане на процес на децентрализация, доколкото отделните региони вече могат благодарение на информационните технологии да излязат на световния пазар без да е необходимо да преодоляват съпротивата на централната власт.

Така се развива още един аспект на децентрализацията, която всъщност е част от самото технологично развитие. По този начин глобализацията намалява ролята на националните държави, което като правило досега са държали монопола върху контрола или поне посредничеството по отношение на външните връзки.

Силвия Валби дава следното определение за глобализация: “повишаване на плътността и честотата (ние бихме казали – промяна в свойствата на

континуума) на международните или глобалните социални взаимодействия по повод на преплитането на локалния и глобалния мащаб. В този смисъл “глобално” и “локално” са представени чрез социални взаимодействия.

Спорен момент представлява “надтериториалността” на глобализацията (Мазлиш 2006).

Въпросът се състои в това, съществува ли териториален аспект в глобалните процеси, или те изцяло са освободени от пространствените зависимости. Поне засега следва да признаем, че териториалния компонент продължава да играе водеща роля в културните процеси и все още не съществуват индикации за неговото отмиране, независимо от трансформациите, предизвикани от въвеждането на новите информационни технологии.

Плодотворен е подходът на разглеждане на проблемите на глобалното и локалното през призмата на определен концептуален модел на социалните взаимодействия. В този смисъл отношението към характера на социалните взаимодействия в голяма степен определя и подхода към отношението между локално и глобално. От една страна, можем да посочим теоретичната конструкция на глобалното, която изхожда от представите за общите закономерности в развитието на обществото – модернизацията, прогресът, при които глобалното общество се разбира като последната версия на модерното.

От друга страна, се намира тенденцията към социална критика, водеща още от XIX век, която търси преимуществото на локалното и частното, относителното и индивидуалното, уникалното в историята и културата, отхвърлянето на идеята за прогреса в каквато и модификация тя да се проявява. Тази тенденция има две вълни – първата всъщност представлява началото на ирационалното мислене в Европа през XIX век и преминава през Шопенхауер и Ницше през Дилтай, Зимел, Хайдегер и Шпенглер, другата представлява отклик на контракултурния порив през 60-те години и получава най-последователния си израз в идеите на Франкфуртската школа. В този смисъл глобалното може да бъде отъждествено с рационалността, било разбрана като идея за разумността на обществения живот или като формална рационалност, организираща поддържането и възпроизводството на различните елементи на културата.

Тази опозиция има няколко измерения.

Първото измерение представлява формирането на универсално пространство на социалните взаимодействия, което придобива континуален характер и преодолява границите, обособяващи отделните, затворени поради отсъствието на комуникация или поради рестриктивни мерки на управляващите структури микроконтинуални образувания – региони, държави и дори цивилизационни общности. В това пространство границите са преодоленни,

различните културни феномени са редопоставени и си взаимодействат, независимо от волята на участниците, се формира единен комуникационен континуум със своя универсална знакова система и възможност за универсално по своя характер взаимодействие между всички без изключение културни сегменти – от примитивни анимистични култури, до световни религии и хипермодернистични квазирелигиозни формирования.

Благодарение на този процес проблеми, смятани за локални и принадлежащи на отделните сегменти на световното културно пространство, изведнъж стават общи и засягат много по-широк обхват от социални субекти. Например геноцидът към определена група от населението (напр. етнически малцинства) вече не е частен проблем на отделна страна, а се превръща в световна тема за разговор и предмет на международно регулиране. Културни факти, засягащи изключително локалните взаимоотношения в пределите на една национална държава, могат да предизвикат световна криза (красноречив е примерът с карикатурите на пророка Мохамед).

В основата на този процес стои именно състоянието на информационните технологии, които са създали универсална знакова ситуация, позволяваща поместването на целия свят в единно комуникативно поле, наречено „електронно село“. Именно информационните технологии позволяват създаването на прозрачност, която да освети зони в обществения живот, които преди са били приоритет на местни елити. В края на краищата информацията (или дезинформацията) относно наличието на оръжия за масово поразяване в Ирак става основата за втората война в залива и радикалните трансформации в иракското общество в резултат на външна намеса.

Вторият аспект на проблема се състои в **конфликта между местните култури и субкултури, отстояващи своята консистентност и уникалност и нахлуващите чрез универсалния комуникационен поток мощни чужди културни феномени**, чиято сила и въздействие се определят именно от превеса в областта на информационните технологии. Така в много страни се появява негативната реакция срещу всичко, което идва „отвън“ и застрашава да нивелира националната, народностна, местна културна изключителност за сметка на унифициращото въздействие от страна на културите, основани върху обществото на масово потребление.

Компонентите на „западния“ начин на живот, масовата култура, консумативните нагласи въздействат изключително мощно върху културите с различна ценностна основа и съдържание и различни представи за смисъла на живота. Аналогично протича и обратното влияние – много от културните ценности на Изтока се превръщат в привлекателен модел за духовно развитие,

споделян от редица представители на западните интелектуални елити и често присъстват в контекста на реформаторските и радикални тенденции в развитието на Запада. Именно в този план „локални“ възгледи, езотерични и мистични духовни ориентации се формират като алтернатива на споделяните идеи за рационалността и прогреса.

Много често отношението „глобално-локално“ придобива диалектичен характер. Глобалният контекст съдържа възможността за утвърждаване на локалното в неговото противопоставяне срещу локалност от по-висок или по-общ порядък. Например много често глобалната намеса може да бъде свързана с претенциите на локални малцинства, които смятат себе си за оцетени от едни или други национални държави – локалност от по-високо ниво. В този план процесът на глобализация създава парадоксални ситуации: страни, които нарушават човешките права и свободи, апелират към спазването на техните (на управляващите ги елити) права и свободи да упражняват суверенитет на своята територия.

Тези особености се отразяват и на проблематиката, свързана с културата на националните държави. От една страна, местното чувство, чувството за родина, се възприема като важна съставна част от процеса на създаване на нацията. От друга страна, локалното може да се разглежда като част от националното, която заплашва да го разруши.

Всъщност смесването на понятието за глобализация с хомогенизация по принцип не отговаря на действителността. На много места хората защитават своите собствени обичаи от начина на живот, който им се натрапва от телевизията. Нещо повече, част от уменията на телевизията да прониква в съзнанието на своите зрители представлява именно нейната адаптация към техните местни вкусове. В много страни широка популярност придобиват сапунени опери с „местно“ съдържание и именно глобализацията става причина те да ценят още повече своята местна култура. Типичен глобализационен феномен представлява Световното първенство по футбол, обединяващо участници от различни краища на света. В същото време именно това състезание създава арена за разпространение на местни страсти – победите и класирането в по-предни фази на турнира може да предизвика национална еуфория, загубата се превръща в национална трагедия. Ние преживяхме това през 1994 година.

В същото време толкова „местно“ спортно явление като вътрешното първенство на страни като Англия, Франция, Германия или Испания се превръща в глобално събитие, вълнуващо хора от различни краища на света. Бизнес-плановите на големите футболни клубове включват маркетинг и реклама

сред жителите на други континенти, които разширяват географията на привържениците на клуба и благодарение на телевизията правят неговите мачове глобално достояние.

Поради това динамиката на опозицията: локално-глобално се определя именно от характера на социалните взаимоотношения, които получават своето културно оформление във вид на трайни културни модели, формирани и възпроизвеждани чрез различни по своя характер комуникативни канали.

Третият аспект на взаимоотношението между локално и глобално се състои в трансформацията на понятието за "локално". „Локални“ ценностни ориентации могат да се споделят от общности от хора, намиращи се в различни точки на света, т. е. местното се е превърнало в духовна свръхпространствена категория, доколкото изразява общност на хора, които споделят ценности, принадлежащи към определена локална култура, но самите не принадлежат пространствено към локализираната общност – носител на тази култура. По този начин ние се изправяме пред проблема за „локалния космополитизъм“.

Постмодерно и постмодернизъм.

Когато се опитваме да приложим понятието за модерност към съвременността, ние рано или късно се сблъскваме с употребата на понятието "постмодернизъм", употреба, която носи в себе си допълнителни значения. Като правило "пост" означава ново състояние, настъпило в разглеждан и познат от нас феномен, което излиза извън границите на познатите ни определения, но все още е недостъпно за качествено отлично същностно определение.

В този смисъл се използва терминът "постиндустриално общество", който изразява окончателната реализация на проекта "единно индустриално общество", достигането на границите на неговите потенциални възможности и оптималното функциониране на неговите основни структури. В същото време този период не може да бъде определен цялостно и от принципни позиции, в него се набелязват определени тенденции, които все още не са получили своята окончателна реализация. Въпреки че именно в този период наблюдаваме истинна революция в сферата на информационните технологии, според мен все още е рано да говорим за информационното общество като проект, който се е състоял.

Ние наблюдаваме и изследваме процесите на неговото формиране и завършване на базовите структурни модели, чрез които новите информационни и виртуални технологии изграждат едно ново социокултурно пространство. Ние можем да констатираме ясни тенденции в разгръщането на проекта, но все още не можем да твърдим, че той е окончателно осъществен. Именно поради това

все още говорим за постиндустриално общество. Използването на този термин има и друго съществено значение. “Пост” означава наличието на социална динамика, на тенденции към качествена промяна – нещо, което вече е “отвъд”. В този смисъл това вече не е типичното индустриално общество, а някакво състояние отвъд неговия хоризонт.

Това е състояние, което излиза от финалната фаза на процеса, но още не ни дава характеристики на някаква нова и различна качествена природа, която да обозначим чрез ново същностно понятие. С това ни принуждава да използваме прословутия “пост”. Пред нас вече не е старото общество, но още не е някакво ново общество, което ние бихме могли да определим по различен начин.

Аналогично използваме “пост” по отношение на обществата в Източна Европа след 1990 година, наричайки ги пост-тоталитарни или пост-комунистически. Това вече не са старите държави от тоталитарния съветски блок, но в същото време не бихме могли да ги сравним с развитите модерни държави от Западна Европа, като типичните за тези общества характеристики – пазарна икономика, демокрация, плурализъм, гражданско общество, защита на човешките права, правова държава и т. н. се разглеждат в много специфичен и относителен социокултурен контекст. Затова говорим не за модерни, демократични и развити страни, а за “пост-тоталитарни” държави. В този смисъл “пост” точно съответства на превърналия се в евфемизъм смисълът на думата “преход”.

Аналогично на това използваме и термини като “постмодерно”, “постмодернизъм”, “постмодерн”. Същността на този термин се състои не само в това да разграничим периода на развитие на социокултурните форми от периода на ранната модерност, т. е. да го разположим във времето. Дотук аз използвах за това термина “късна модерност”. По начина си на употреба понятието “постмодерно” води до разбирането не просто на нещо, което следва модерността, но за качествено състояние “отвъд” нея, което съдържа нови, различни и дори възможно негативни елементи. Същността на пост-модерното може да бъде разбрана единствено, ако изхождаме от неговата собствена природа и го разгледаме като процес, иманентен на тази същност, която всъщност е създала понятието за модерност изобщо.

Началото на този социокултурен феномен може да бъде открито някъде в средата на XIX век, т. е. в периода, когато в Европа са създадени основите на модерните общества и културата на ранната модерност вече притежава завършен характер. Именно в този период започва процес на преосмисляне на модерния проект. Рационализмът като начин на мислене и философска

ориентация, както и формалната рационалност, обезпечила разгръщането на икономическите отношения и пазарните механизми, започват да демонстрират своята несъстоятелност. Рационално организирани общества постигат икономически напредък, но не могат да преодолеят социалните неравенства, не могат да отстранят мизерията. Еманципацията на личността наистина означава премахване на извъникономическата принуда, но установява много по-твърда икономическа зависимост. Промисленото производство създава големи количества материални блага, но влиза в капана на икономическите кризи.

Противоречия откриваме в самата същност на модерния проект. От една страна, ние свързваме модерното общество с „духа на капитализма“, с една етика, основана върху специфични добродетели, осигуряващи превръщането на паричната маса в капитал и увеличаването на общественото богатство. От друга страна, за широки слоеве от населението тази етика няма никакъв смисъл, доколкото те са включени в съвсем различен тип социални взаимодействия. Техните ценности и нагласи са коренно различни и „духът на капитализма“ не е част от техния жизнен свят.

Освен това вътрешно противоречие на модерното общество още в този период представлява феноменът на потреблението. Етиката на капитализма представлява етика на продуктивността, на създаване на обществено богатство, на спестовността, дори аскетизма и отхвърлянето на безсмисленото пилеене на пари. Обаче крайна цел на всяко производство представлява потреблението и още в този период формирането на потребности става изконна цел на икономическото развитие. Рационалният процес на удовлетворяване на съществуващите потребности се превръща в ирационален процес на стимулиране на нови често ненужни и абсурдни потребности, които да задвижват икономическата машина.

Рационалността, която ние винаги сме разглеждали като най-ясния критерий за модерност, намира своята реализация не само в организацията на индустриалното производство, но и намира своя противоречив израз в културата, която също се превръща в индустрия. Произведенията на изкуството стават стоки и обект на пазарни отношения. Оценката за тяхната стойност вече не е естетическа, а маркетингова. Тя се осъществява не от просветени ценители на изкуството, а от масовия, полуграмотен купувач, който използва изкуството, за да задоволява елементарни потребности.

Именно това състояние на нещата предизвиква многопластова реакция. Във философията се появява най-напред отрицанието на самата рационалност и разумност като характеристики на битието. Особено красноречив израз това отрицание придобива най-напред във философските възгледи на Шопенхауер и

Ницше. Впоследствие под съмнение е поставена самата европейска цивилизация, съсредоточила своята енергия върху придобиването на материални ценности и тяхното потребление и загубила духовния си ориентир (например в “Залезът на Запада” на Оствалд Шпенглер). Израз на тази епоха в културата представлява и социалната критика, намерила израз в много философски и социални концепции, но получила концентриран израз във възгледите на Карл Маркс.

Именно социално-културната тенденция, очертана от тези възгледи, ние наричаме “постмодерн.” Същността на тази тенденция, която обхваща буквално всички сфери на западните общества – от науката и философията до изкуството и всекидневното съзнание – представлява осмислянето на несъвършенствата и недостатъчността на модерния проект, на неговата неспособност да осъществи идеалите и ценностите, заложили в първоначално формулираните намерения.

В науката постмодерният период настъпва с откриването на разпадането на атома (изчезването на материята) и краха на позитивистките, материалистическите и детерминистичните картини за света. В математиката навлизат неевклидовите геометрии. Във философията се утвърждава ирационалистки в своята основа и неметафизически подход към интерпретацията на битието – неговото разбиране като “екзистенция” (съществуване). В социалните науки типична проява на постмодернизма представлява марксизмът като завършена теория на социалната критика, капиталистическата експлоатация, класовата борба и социалната революция.

Значително по-късно, през XX век, на сцената се появява Франкфуртската школа, определила западната инструментална рационалност за репресивна тоталност (Адорно) и търсеца пътища за освобождаване на индивида и обществото. Типичен израз на постмодернизма представляват и възгледите на Зигмунд Фройд и Карл Густав Юнг, насочващи вниманието към психично безсъзнателното и институционализиране на социалните феномени в човешката психика. Появява се структурализмът като цялостна философия на текста и начина, по който той функционира в културата, формирайки възприятието на реалността.

В изкуството постмодернизмът в най-общ план се характеризира с декомпозиция на естетическата форма, освобождение на ирационалните и безсъзнателни импулси на човешката природа, естетически бунт против културната и историческа ограниченост, бездуховност и деградация, проникване в други светове на художественото съзнание и въображение.

Като цяло постмодернизмът представлява обща концептуална рамка, в която се осмисля модерността и независимо от неговата критическа и негативна

насоченост той не може да се разглежда откъснато от “същинската” модерност, да ѝ се противопоставя или да се смята за нов културно-исторически стадий. Възщност постмодернизмът представлява една същностна характеристика на модерното – неговата рефлексивност.

Това, което намираме в културата, философията, социологията и изкуството на късния XIX, XX и вече XXI век представлява нестихващият дебат върху природата на съвременното общество. Именно наличието на такъв дебат представлява най-сериозния аргумент за произхода на постмодерното и самата същност на модерността като такава.

По същество пост-модернистичната критика представлява разглеждане на съвременните културни реалности от гледна точка на принципите на модерния проект и търсенето на пътища за неговото задълбочаване и радикално осъществяване на принципите му. Ирационализмът представлява определяне на границите и модусите на приложение на рационалното мислене (неговият ценностен патос представлява осъществяването на принципите на рационализма). Ирационалните интерпретации като правило разкриват различни контури на съотношението между рационално и ирационално, съзнание, осъзнато, подсъзнателно и безсъзнателно, различни нива на психологическата организация на човека – либидо, генетична памет, колективно-безсъзнателно и т. н.

Изключително важно за настоящата тема и обстоятелството, че като правило по-голямата част от представителите на постмодерното мислене формират възгледите си в непосредствена връзка с проблематиката на комуникациите и културата и тяхната роля за конституиране на социалната реалност.

2.2. Информационните технологии и модерното общество.

„Свещена крава” в социологията представлява парадигмата, обединяваща концепции за модерността и нейните реални социални превъплъщения – модерното общество, модерната култура, модерното целерационално социално действие, историческата фаза, противопоставена на традиционното общество, модерният начин на мислене и модерният жизнен свят. Много често това е начинът, по който в социологическите представи (които следва да бъдат ценностнонеутрални) имплицитно се включва оценъчният елемент. Определенията, съставляващи съдържанието на понятието за „модерно”, се свързват с по-съвършеното, по-добро, по-хуманно, по-ефективно, по-динамично и прогресиращо общество. Като индикатор на социална динамика вече използваме процеса на модернизация, т. е. последователността от

утвърждаването на принципните характеристики на социалната структура, която концептуално е приета за модерна.

Освен това представите за модерното формират комплекс от концепции за неговото разбиране и интерпретация, които постепенно разкриват един специфичен понятиен апарат и инструментариум за емпирично изследване.

В този план можем да изтъкнем „метопарадигмата“ на модерното общество, включваща богат диапазон от представи, вариращи от идеята за индустриалния технологичен преврат, икономическата структура, прогреса, политическата еманципация и формирането на „социеталната общност“ (Кравченко), до концепциите, свързани със смисъла на социалното действие и неговото поместване в контекста субективната реалност и жизнения хоризонт. Самите тези концепции могат да бъдат противопоставени като модерен теоретичен конструкт на представите за „традиционното“, включващи непосредственото общуване като носител на социалното действие, традицията, като неподлежащ на социална критика носител на културния модел, колективизмът и отсъствието на социално релевантни представи за ролята на личността, цикличността на времето, разкъсването на комуникационния континуум.

Социалното време и модерното общество.

Една обща за тези представи конструкция представлява идеята за трансформацията на социалното време като демаркационна линия за модерното общество, в качеството на изключително релевантен индикатор, което отличава едно алтернативно състояние на социума. Изключително важно обстоятелство, засягащо настоящата тема, представлява ролята на средствата за комуникация при формирането на това алтернативно състояние на социума. В този план можем да разграничим предпоставките, които правят възможно развитието на обществото в тази посока. Преди класическите според Парсънс предпоставки – римското право и монотеистичната християнска религия, можем да изтъкнем появата на писмеността като начало на опосредствания начин на комуникация, променящ структурата на социалното време. Писаният закон променя характера на социалните отношения като ги извежда извън сферата на непосредственото общуване и променя принципа на действието им от тук и сега, до периода, в който е в сила неговото действие и пространството, което е в неговата юрисдикция.

На тази основа впоследствие ние можем да анализираме ролята на книгопечатането при изграждането на комуникационната структура на модерното общество и трансформацията в характера на социалното действие.

Другата линия на модернизация касае развитието на целия набор от комуникационни средства, които радикално променят структурата на времето – транспортът, пощите, телефонът и телеграфът. В този план можем да определим като модерно това общество, което притежава комуникационна консистентност – взаимодействието между социалните субекти вече протича в единен комуникационен континуум.

Ако при традиционните комуникации едно събитие е изолирано по време от възприятието си на разстояние, по-голяма от това на непосредственото общуване, модерното общество се характеризира именно с континуалността на своите социални отношения. Събитието се намира в пределите на възприятие, т. е. времевото разстояние между факта на събитието и неговата перцепция вече е пренебрежимо малко от гледна точка на мащабите, в които функционира социалната система.

Книгопечатането в своята същност трансформира социалните комуникации в една друга посока – създаването на единна знакова ситуация. Ако при непосредственото общуване комуникативното действие е насочено от субекта към обекта, то при книгопечатането структурата на това действие е видоизменена. Ние вече имаме действие, насочено от субекта към много обекти, а характерът на самото действие включва създаването на единна знакова ситуация, в която това съдържанието на това действие да бъде декодирано.

Книгата все още предполага наличието на спонтанна бариера на ценза – наличие на специална образователна подготовка и културно ниво у читателя (по това време грамотността не е всеобщо качество). Истинската комуникационна революция на печатното слово се извършва от вестниците, които вече не просто отправят съобщения към някакви комуникационни обекти, а всъщност отправят **масови послания**, чиито получатели образуват универсална общност, приближаваща се до мащабите на обществото като цяло. Впоследствие диапазонът на тези масови послания се разширява след появата на материални носители, които могат да запазват информацията, съдържаща се в комуникативния акт. Най-напред това е фонографът, на чиято основа се създава впоследствие грамофонът, след това идва ред на магнетофоните, касетофоните, а по-нататък щафетата е поета от компютърните технологии. Тази трансформация на социалното време завършва цикъла на социална динамика, започнал още с изобретяването на писмеността – социалното време вече обхваща в своето сега миналото, запаметено на материален носител.

Миналите културни събития вече се превръщат от факт на културното минало, останал в паметта, в културно настояще, което може да бъде активирано чрез непосредствено възприятие – възпроизвеждане на

съдържанието на материален носител. Всъщност това откритие извършва своеобразна микрореволюция в революцията на комуникационните средства. Макар и обърнато към миналото, то насочва културния процес към бъдещето. При традиционните средства за комуникация, т. е. при непосредственото общуване комуникативното събитие отшумява след своето възприятие (например един концерт) и при желание да бъде повторено, процесът започва отначало. Поради това цялостното възпроизводство на културните форми се извършва в затворена среда, която е съсредоточила в себе си дейност по формиране на определени способности за културна изява.

В микромащаб един музикант, например трябва отново да изсвири определено произведение (като по принцип е изгубил част от съдържанието, което е било възпроизведено предишния път – той не е в състояние да „схване” уникалността на момента, в който някога е свирил).

В макросоциален план всяка генерация предава опита си на друга генерация в затворена професионална среда „на посветените”, като при това се изгубва част от специфичното съдържание, което не може да бъде възпроизведено, доколкото е останало извън паметта. Поради това например ние не можем дори да си представим как се е свирила музиката на Йохан Себастиан Бах в неговата епоха, а имаме пред себе си само записания нотен текст и еволюираните във времето представи за съдържанието на неговите произведения.

Наличието на запаметен текст, който се възпроизвежда на материален носител, позволява ние да вървим напред, продължавайки от точката, на която сме се спрели, доколкото този момент не е отшумял, а може да бъде директно даден във възприятието на запаметеното съдържание. Поради това запазвайки своите „факти” културата вече не просто съхранява цялостното си съдържание, а се насочва към бъдещето, доколкото не се налага да възпроизвежда отново компонентите, които са отшумели и са останали извън културната памет. Това естествено води до много по-кратък цикъл на културните форми – наличието на състоялите се културни съдържания изчерпва много по-бързо пространството на възприятието и изисква много по-интензивни иновации, доколкото старите съдържания вече са стигнали прага на своето въздействие. Освен това, при наличието на оригинала на материален носител се видоизменя необходимостта от създаване на копия на живо, като културната енергия се насочва към създаването на нови съдържания.

Появата на радиото и телевизията променя изцяло времевата структура на социалните комуникации като вече превръща знаковата ситуация в перманентна културна реалност. Комуникационното пространство, създадено от

новите средства за масова комуникация, става доминиращо, то легитимира поведението на социалните субекти по отношение на единна знакова ситуация. Ако в традиционните общества комуникацията е пространството, в което се поместват властните отношения, в модерното общество комуникацията се превръща в инструмент на самата власт.

Знаковата ситуация, която се задава от комуникационния субект, и се възприема релевантно от получателите, всъщност се превръща в еквивалент на социалния ред и в носител на културната система. Превръщайки се във факт на единно комуникационно пространство утвърдените като кодове за интерпретация знакови системи вече филтрират всички постъпващи съдържания. Например публиката, формирала се около един поп-фолк ТВ канал, е обединена от дискурс, в който Шопенхауер или Кьеркегор биха били същества от друга планета и биха заемали най-ниската (или никаква) позиция в скалата на ценностните ориентации.

Тези обстоятелства правят възможно ние да произведем една теория за модерното общество, която да извежда неговите принципи от логиката в развитието на средствата за комуникация. Именно развитието на комуникациите може да бъде възприето като естествен резултат на обективната тенденция към глобализация на социалния живот, започнала най-напред като процес на свързването на родовите формации в племенни и впоследствие образуването на държави, чието управление и интеграция са свързани с развитието на транспорта и комуникациите.

Интеграцията на различните комуникативни средства, чрез които се реализират социалните взаимодействия, е предпоставка за формиране на универсално комуникационно пространство, което предполага еманципация на личността и осъществяване на равнопоставеност на всички индивиди като комуникационни субекти.

Глобализиращият ефект на комуникациите превръща спорадичните комуникационни актове в **масова комуникация**, притежаваща знакова ситуация, достъпна за все по-голяма част от населението на все по-широки територии, за да се стигне до комуникационна мрежа, обхващаща света като цяло в глобалната мрежа. Точно масовата комуникация дава комуникативната форма за това, което Парсънс нарича „социетална общност“. Това дава основание да обвържем понятията за глобализация, комуникативен континуум и модерно общество.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Гидънс 2000, Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. – М.: «Весь мир», 2000, с. 30
 2. Робертсън 2004, Робертсън, Р., Глокализацията: време – пространство и хомогенност-хетерогенност, Глобални модерности, С., 2004.
 3. Петерс 2004, Петерс, Я. Н., Глобализацията като хибридизация, Глобални модерности, С., 2004.
 4. Cult-web.ru, <http://www.cult-web.ru/cult-webs-234-1.html>
 5. Ападурай 2004, Ападурай, А., Свободната модерност. Културни измерения на глобализацията, С., 2004.
 6. Мазлиш 2006, Мазлиш, Б., Глобальное и локальное: понятия и проблемы, Социологические исследования, №5, 2006, с. 21-
 7. [://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/301678.html](http://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/301678.html)
-

Д-р Владимир Дулов е редовен доцент в катедра Социология на Философски факултет в ЮЗУ Неофит Рилски. Трудовете му са в областта на социология и философия на културата, информационното общество, качествени изследователски методи и пр.